



НАВІЩО ЖИВОМУ ЛІСУ
МЕРТВА ДЕРЕВИНА?



«У природі немає нічого мертвого»

Т. Готьє

Часто людям здається, що ліс був би красивішим та зручнішим для прогулянок, якби складався тільки зі здорових дерев. Коли люди бачать старі, покручені чи повалені дерева, то іноді думають, що ліс поганий, недоглянутий, що у лісі безлад. Це не дивно, адже для людини властиво бажання все навколо себе впорядковувати. Та й самі слова «мертва деревина» асоціюються з болем, втратою, тобто з чимось негативним.

Але у природі безладу немає. Справжній, природний ліс – це складна система, що не обмежується тільки деревами. Сотні видів рослин, тварин, грибів та мікроорганізмів населяють різні частини цієї системи. Вони взаємодіють між собою, забезпечують колообіг речовин та енергії.



Що таке мертва деревина?

Мертвою деревиною називають власне мертві дерева (ті, що лежать, або ще стоять) та їх частини, а також змертвілі частини живих дерев. Це можуть бути сухі та поламані гілки, відмерлі корені, шматки кори.

Звідки береться у лісі мертва деревина?

Є декілька основних причин. По-перше, між деревами у лісі існує постійна конкуренція за світло. Слабшим деревам бракує світла для фотосинтезу і вони відмирають. Те саме нерідко відбувається з нижніми гілками живих і здорових дерев – згадайте густий сосновий ліс, де живі гілки знаходяться тільки на самих верхівках дерев.

По-друге, дерева гинуть під дією факторів біогенної (гриби, бактерії, комахи, тощо) та абіогенної (холод, посуха, вітер) природи. Найчастіше ці фактори діють разом – наприклад, дерево було пошкоджене морозом і після цього на ньому почали розвиватися трутовики.

Діяльність людини – рубки, пожежі, висаджування екзотичних порід дерев – також є окремим фактором, що може сильно впливати на лісові екосистеми та кількість мертвої деревини в них.



Сухостійне дерево



Вирубка і спалювання залишків



Рахавка на гливі зачехленій

Чому і для кого мертва деревина така важлива?

Перш за все, мертва деревина – це цінне джерело живлення для багатьох живих істот. Особливо любляють її гриби. На Сході України вченими-мікологами було виявлено понад 500 видів найрізноманітніших грибів, що мешкають на мертвій деревині. Серед них є рідкісні та охоронювані.

Глива зачехлена

Цей гриб можна побачити на старих, помираючих або вже відмерлих стовбурах осик. Грибниця живе в деревині роками, але не завдає шкоди рослині. Тільки тоді, коли осика відмиратиме від старості, на її поверхні утворяться видимі плодові тіла. Хоча на Сході України глива зачехлена трапляється часто, у багатьох країнах Європи вона знаходиться під охороною.

Урнула кратеровидна

Гриб плодоносить навесні, у березні-квітні. Темні чашоподібні плодові тіла виростають з мертвої деревини, зануреної у ґрунт. Хоча урнула охороняється у низці країн Європи, в Україні її поширення і статус потребують досліджень.

Саркосцифа австрійська

Саркосцифи замешкують маленькі опалі гілочки дерев, занурені у ґрунт. Яскраво-червоні плодові тіла гриба формує ранньої весни. У англомовних країнах мають народну назву «чаша ельфів». На сході України побачити їх можна у добре збережених дубових лісах.

Трутовик дубовий

У країнах Європи цей гриб занесений до багатьох Червоних списків і використовується як індикатор цінних, збережених листяних лісів. Цей рідкісний трутовик здатний заселяти живі та повалені стовбури дуба лише дуже великого діаметру. Отже, для його збереження у лісі мають залишатися старі дерева.



Урнула кратеровидна



Саркосцифа австрійська

Вухань звичайний



Мертва деревина – це джерело живлення для комах та їх личинок. Деревоїдні комахи - основний харч для комахоїдних лісових птахів та інших тварин - наприклад, кажанів.

Вухань звичайний

Вухань звичайний, як і багато інших кажанів, виводить дитинчат у дуплах, виготовлених дятлами у м'якій, заселеній грибами деревині. Влітку кажани живляться комахами, контролюючи їхню чисельність. Великі вуха цього кажана допомагають йому вловлювати звуки, які видають комахи.

Деякі види комах самі по собі є рідкісними і потребують охорони.

Так, жуки-вусачі є однією з ключових ланок у лісових екосистемах. Їхні личинки живляться грибницею, що розвивається у гнійній деревині. Таким чином, вусачі допомагають швидше зруйнувати рештки відмерлих рослин та розчистити місце для молодих дерев.

До Червоної Книги України занесені великий дубовий вусач та жук-олень.



Жук-олень

Цей жук – найбільший з жуків України, довжина самців з рогами може сягати 8 см. Вид занесений до Червоної Книги України, має статус «рідкісний». Личинки жука-оленя розвиваються у мертвій деревині, ураженій білою гниллю.



Порося дикої свині

Для багатьох тварин мертва деревина також служить сховищем та місцем відпочинку.

Свиня дика

Дикі свині почуваються комфортно у великих лісових масивах з численними буреламками та заростями, в яких безпечно виводити поросят. Лісові вони віддають сповна - шукаючи поживу, свині розпушують підстилку та верхній шар ґрунту.

Вечірниця дозріла



Вечірниця дозріла (руда)

Вечірниця дозріла, як і усі види кажанів, що живуть в Україні, занесена до Червоної Книги. Це найчисельніший вид кажанів у лісах Харківщини. У дуплах дерев вечірниця виводить своїх дитинчат.

Білка звичайна (вивірка)

Білки можуть самі робити сховища на деревах, але коли є готові дупла, вони їх із задоволенням займають. Влітку вони влаштовують кладові - закопують жолуді в землю. Про деякі кладові тварини забувають, і насіння з них навесні проростає. Поширюючи насіння дерев, білки підтримують існування лісу.



Сіра сова



Вуж звичайний



Черепаша болотяна

Сіра сова

Ця лісова сова живиться дрібними гризунами. Для неї важливо, щоб у лісі було багато дуплястих дерев. У деяких дуплах сови ховаються вдень, коли вони неактивні і вразливі для хижаків. У інших, великих та сухих, дуплах сови влаштовують гнізда. Оскільки самі сови видовбувати дупла не вміють, вони заселяють вже готові сховища.

Горностаї та ласки

Знаходять собі прихисток під поваленими деревами та серед хмизу.

Лісова соня

Під пнями та поваленими стовбурами мешкають не тільки миші та нориці. Лісова соня – нічний гризун, що взимку впадає в сплячку в норах, а влітку живе в дуплястих деревах.

Черепаші та змії

Холоднокровні тварини любляють приймати сонячні ванни, лежачі на повалених стовбурах.



Сосна звичайна



Мох брахітеції шорсткий



Вільха чорна: молода рослина зростає на поваленій колоді

Мертва деревина зберігає воду та мінеральні речовини.

Мохи

Багато мохів використовують мертву деревину як субстрат для прикріплення та джерело води. Також для них важливо, що деревина підносить їх над землею, захищає від опалого листя та забезпечує потрібний рН. Наприклад, на дуже вологій мертвій деревині з кислим рН у лісах Східної України можна побачити мох брахітецій шорсткий.

Лишайники

На відміну від мохів, лишайники можуть оселятися у сухіших умовах. Так, суху деревину люблять лишайники з роду кладонія.

Відновлення лісу

Мертва деревина зберігає воду та мінеральні речовини, а також створює навколо себе стабільний мікроклімат. Це сприяє росту та розвитку молодих дерев.

То що ж робити з мертвою деревиною у лісі?

Наразі у лісовій галузі України подекуди збереглася думка про абсолютну шкідливість мертвої деревини – «розсадника шкідників та хвороб». Але сучасна біологічна наука змінює уявлення про роль мертвої деревини в лісі!

Вихолощені насадження дерев одної породи та віку створюють максимально сприятливі умови для стрімкого поширення паразитів та шкідників лісу. Можна провести аналогію: немає кращого місця для колорадського жука, ніж велике, однорідне та «здорове» картопляне поле. Натомість природні, складноорганізовані ліси підтримують екологічний баланс організмів. У таких лісах багато екологічних ніш; чисельність шкідників та паразитів регулюють їхні природні вороги.

Що можна зробити для збереження лісового біорізноманіття?

1) Мінімізувати використання мертвої деревини як палива. Розуміти, що мертва деревина – домівка або джерело їжі для

багатьох істот. Особливо важливо зберігати у лісі крупномірну деревину;

2) У заповідних територіях, де основною метою є збереження біорізноманіття – повністю відмовитися від т.зв. «санітарних заходів», щоби підтримувати максимальну різноманітність екологічних ніш;

3) У господарчих лісах, які використовуються для лісозаготівель, намагатися знайти компроміс між потребами людини й живої природи. Запровадити законодавчі норми збереження мертвої деревини, неушкоджених ділянок лісу, тощо;

4) У парках та міських зелених зонах - зберігати дуплясті старі дерева, за можливістю залишати повалені колоди;

5) Підвищувати обізнаність населення щодо ролі мертвої деревини у лісових екосистемах;

6) Залучатися і залучати активні верстви населення до моніторингу і охорони рідкісних видів тварин, грибів та рослин, що пов'язані з мертвою деревиною.





Наші контакти:

Ірина Яцюк iryna.yatsiuk@karazin.ua

Олег Прилуцький prylutskyi@karazin.ua

Брошура видана за підтримки фонду Раффорд <http://www.rufford.org/rsg/>

Текст: Ірина Яцюк, Олег Прилуцький

Дизайн: Катерина Зайцева

Фото: Єгор Яцюк, Ірина Яцюк, Володимир Яроцький, Наталія Брусенцова,

Олексій Барсуков, Олександр Дронов